

According to the constitutional legal requirements, the comparative analysis of the peculiarities of the general and special procedures for amending the Constitution of Ukraine at each of their stages was carried out using the latest regulatory and legal acts.

Key words: Constitution of Ukraine, introduction of changes, general and special procedures, comparative analysis of their features.

УДК 342.4

О.М. БОРИСЛАВСЬКА

Олена Марківна Бориславська, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ: ВІД ІДЕЇ ДО КОНСТИТУЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ПРАВЛІННЯ

Сучасні держави континентальної Європи (за винятком кількох) є конституційними. У якості фундаментальних цінностей вони визнають свободу людини, її гідність та права, верховенство права і демократію, а функціонують у вигляді систем правління, реально обмежених конституціями. Таке правління за своїм змістом протилежне державному свавілля та у сукупності з відповідною ідеологією і доктриною є сутністю конституціоналізму. Ідеологічні основи та доктринальні джерела конституціоналізму європейських держав є спільними, що, вочевидь, відобразилося у відповідних рисах національних конституційних систем правління. Так, переважна більшість із них мають правління парламентського типу, спеціалізовані органи конституційної юрисдикції і т.д. Це дає підстави виокремлювати європейську модель конституціоналізму. При цьому йдеться не про європейський конституціоналізм як політико-правову систему наднаціонального рівня, а саме про європейську модель як конвергенцію рис національних систем конституціоналізму європейських держав.

Заснована на ідеології ліберальної демократії та інституційній концепції обмеженого правління¹, європейська модель конституціоналізму у її сучасному вигляді має суттєві відмінності від його англійського чи американського варіантів. Вона характеризується: наявністю писаної жорсткої конституції, що пов'язується з установчою владою народу; суттєвою роллю (переважно) спеціалізованого органу конституційної юрисдикції, що забезпечує її верховенство; обмеженістю не тільки конституційними, а й конвенційними правами людини та основоположними свободами, які мають кількарівневий механізм гарантування та захисту; перевагою парламентських форм правління (за деякими винятками) у поєднанні із різними формами децентралізованості публічної влади (федералізм, регіоналізм чи децентралізація).

Проте ці особливості з'явилися не випадково, а під впливом конкретних чинників, що існували упродовж усієї історії формування та розвитку європейської моделі конституціоналізму. Саме вони привели до її існування у сучасному вигляді, зумовили специфіку, розуміння якої тісно пов'язане з усвідомленням сутності цих чинників, а також особливостей основних етапів формування та розвитку європейської моделі конституціоналізму.

Різні аспекти формування та розвитку конституціоналізму досліджувалися українськими вченими-правниками, зокрема Ю. Барабашем, І. Бойком, В. Ковальчуком, А. Крусян, В. Речицьким, М. Савчином, П. Стецюком, Б. Тищиком, В. Шаповалом, С. Шевчуком. У їхніх працях розглядалися питання, пов'язані із зародженням ідей конституціоналізму, їх розвитком, втіленням у політико-правову практику тих чи інших держав. Проте порядок та особливості формування власне європейської моделі конституціоналізму, що є окремим політико-правовим феноменом, не досліджувалися. Відтак, **метою** цієї статті є загальна характеристика генези європейської моделі конституціоналізму, її формування та розвитку.

Зародження ідей конституціоналізму. Зазвичай питання генези конституціоналізму пов'язують із виникненням терміна *конституція* та формуванням відповідного поняття. Це цілком справедливо для американської моделі конституціоналізму, яка заснована на ідеї верховенства та стабільності писаної конституції, що має гарантувати свободу в умовах федерації та президентської форми правління. Разом із тим для континентальної (європейської) моделі характерне розуміння конституціоналізму як інституційної системи обмеження державної влади, недопущення державного свавілля, що історично формувалася в умовах абсолютної монархії шляхом поступового обмеження влади глави держави. Тому у європейському розумінні конституціоналізм не є похідним від конституції та до певної міри (в частині ідеології та доктрини) передує їй.

Виходячи з цього, логічним видається шукати витоки європейської моделі конституціоналізму саме в *ідеї обмеженого правління*. А вона бере початок від грецького *politeia*, що в Стародавній Греції позначав устрій, організацію держави із відповідними економічними, соціальними та управлінськими її характеристиками. Протягом кількох століть Стародавня Греція існувала у вигляді низки самостійних поселень – полісів. Це сприяло накопиченню емпіричного досвіду у пошуку «добрих», «кращих», «справедливих» форм та способів правління.

Давні греки, які мали досвід демократичного правління, чітко усвідомлювали, що демократії можуть бути так само тиранічними, як і абсолютні монархії². Захист від такої тиранії вони шукали в законі, який віддзеркалює певний вищий порядок і має священний статус, а також у такій системі правління, яка поділена на окремі частини, що урівноважують одна одну³. До прикладу, Платон зазначав: «Там, де закон підкоряється якійсь іншій владі, не маючи своєї власної, там недалеко до падіння держави; але коли закон є господарем уряду, а уряд – його рабом, тоді становище дозволяє очікувати доброго, а люди мають усі блага, якими боги осипають державу»⁴.

Згодом ідеї обмеженого правління ляжуть в основу виникнення конституції у сучасному розумінні цього поняття. Проте в стародавні часи цим терміном позначали устрій держави, фактично – форму її правління. Чарльз Маклвейн зазначає, що першою згадкою поняття конституція стосовно форми правління є слова Цицерона «*haec constitutio*» («це встановлення»)»⁵. Аристотель терміном *конституція* позначав устрій Афін, вважаючи його змішаною конституцією, та політичний устрій чи режим загалом⁶. У подібному значенні застосовував слово *constitutio* Макиавеллі, який порівнював і протиставляв форми правління Афін, Спарту та Риму. Тобто, у первісному розумінні будь-який режим, навіть тиранія, мав свій устрій – конституцію.

Поняття ж конституції як правового акта пов'язане із розвитком доктрини публічного права, що зародилася у Стародавньому Римі. Це значно пізніше – у XVIII ст. – конституція набуває значення документа, що обмежує державу та не допускає державного свавілля, а у II ст. конституції Римського імператора були еквівалентом закону *lex*, під яким римляни розуміли «те, що наказує народ; те, що встановлено народом»⁷.

Проте для формування європейської моделі конституціоналізму у майбутньому значення мало не стільки запровадження терміна *конституція* у суспільно-політичну матерію, скільки запропонований мислителями поділ на добрі та погані види правління, їх співвідношення із справедливістю та вищим розумом, а також зародження доктрин публічного права, писаного закону, ідей свободи людини, визнання народу джерелом публічної легітимності.

Період Середньовіччя: вплив германського звичаєвого права та християнства. Згадані ідеї протягом наступного періоду історії людства не зникли, щоправда еволюціонували, набули нового змісту та подальшого розвитку. Так, період Середньовіччя для Європи був характерний пануванням феодальних (V–XII ст.), станово-представницьких (XIII–XV ст.) та абсолютних монархій (XV–XVII ст.)⁸. В основі політичного функціонування цих держав лежала римська доктрина абсолютизму, проте призабуті лише на деякий час ідеї обмеженого правління отримали поступовий подальший розвиток. Під їхнім впливом запроваджуються окремі інструменти, що на практиці обмежують владу монарха.

Саме у цей період були закладені відмінності між англійською та європейською (континентальною) моделями конституціоналізму. Англійська доктрина та практика була заснована на принципі верховенства права, зародження якого пов'язують із Великою Хартією вольностей, укладеною між королем Іоанном Безземельним та повсталими проти нього англійськими баронами 15 червня 1215 року. Англійська доктрина конституціоналізму виходить із концепції неписаної конституції, що ґрунтується на звичаєвому праві; Хартія ж стала писаним відображенням цієї доктрини. Разом із тим континентальна традиція конституціоналізму значною мірою формувалася під впливом германського звичаєвого права, в умовах функціонування християнського королівства, боротьби королів і пап за верховну владу в державі.

Вплив германського звичаєвого права на розвиток політико-правової думки континентальної Європи був визначальним. Серед великої кількості монархій, що існували на її території, переважали абсолютні монархії. Поряд із тим дослідники вказують на існування серед них і специфічної форми правління, заснованої на народних виборах, – так званого народного королівства. Зокрема, німецькі історики у XIX ст. розробили теорію, відповідно до якої влада в германських спільнотах походила не від монарха, а від народу. Відтак, таке правління було обмеженим і відповідальним перед народною асамблеєю⁹. Згадана теорія спиралася на вислів відомого римського історика Публія Корнелія Тацита, який стверджував, що «германці *обирали* королів за їхню шляхетність, а військових командирів – за їхню мужність, влада королів *не була необхідною чи свавільною*»¹⁰.

Разом із тим безспірним фактом залишався вплив римського права, що проявився у концепції теократичного правління, яка зовсім по-іншому трактувала взаємовідносини між правителем і підданими. Вважалося, що король отримував свою владу від Бога та був намісником Бога на Землі. Люди, якими він правив, не були джерелом його влади, а навпаки – були віддані Богом під опіку короля і, відповідно, не мали права на опір владі монарха¹¹.

Таким чином, на території сучасної континентальної Європи у період раннього Середньовіччя були поширеними дві протилежні концепції джерела влади монарха та, відповідно, її обмеженості – висхідна та нисхідна¹². Перша походить із германської правової традиції, за якою джерелом влади є народ, саме від нього влада делегується правителю, який має поважати закони, що випливають із джерела його влади¹³. Друга – із римського права; відповідно до неї, влада зосереджена в правителі, який і є її джерелом, а відтак, він не відповідальний ні перед ким, а його воля є законом. Тому ставити питання про можливість обмеження влади монарха за цією концепцією цілком нелогічно.

Германське звичаєве право висунуло дві головні вимоги обмеженого правління: необхідність правителя діяти в межах закону та неможливість довільної зміни закону правителем. Прикладом крайнього тлумачення обмеженості влади монарха було сформульоване германською правовою традицією «право на опір», відповідно до якого народ міг відсторонити від влади короля, що порушував закон. Німецький медієвіст Фріц

Керн виокремлює три головні принципи середньовічного конституціоналізму: 1) принцип обмеження влади короля правом; 2) принцип народного представництва (обов'язок короля отримати згоду підданих); 3) принцип відповідальності (право народу на опір владі короля)¹⁴. Саме вони згодом суттєво вплинули на формування європейської моделі конституціоналізму.

Важливе значення для формування ідей та доктрини обмеженого правління мало поширення християнства, яке зародилося на сході Римської імперії (в Палестині) у I столітті. Церква, що також зазнала впливу римських політичних та правових ідей, мала власну концепцію влади монарха, яка вважалася похідною від Бога, а тому – верховною та обмеженою законами не людськими, а Божими.

Теократична концепція влади також містила окремі елементи обмеження свавілля правителя. Хоча король не був відповідальний перед своїми підданими, він був зобов'язаний правити в їхніх інтересах, принаймні теоретично. Інтереси тих, ким управляють, – найвищий стандарт для влади – був встановлений Святим Ісідором Севільським у розробленому рецепті правильного закону, який став канонічним: тепер закон буде шанований (достойний), якщо він здатний бути дотримуваним, відповідно до природи та спадкової практики, прийнятий у відповідний час і у відповідному місці, і забезпечує загальний інтерес громадян, а не окремого індивіда¹⁵.

Окрім цього, особиста присяга короля, яку він приймав під час коронації, передбачала своєрідні взаємовідносини між ним та його підданими. У ній король обіцяв діяти справедливо і поважати закони. Піддані, своєю чергою, присягали на відданість королю. Така взаємна згода, що зазвичай є елементом договору, давала підстави вважати саме правління своєрідним контрактом, за яким піддані були зобов'язані бути відданими правителю, що мав їх підтримувати і захищати, у разі ж невиконання монархом цих функцій вони могли відмовитися від своєї відданості¹⁶. Такий контрактний зміст взаємовідносин сприяв укоріненню ідей «доброго», справедливого правління відповідно до звичаїв та церковних законів.

Таким чином, римське право, германське звичаєве право, а також канонічне право, у якому була відображена й грецька філософія, суттєво вплинули на західне право, філософію, теологію, що, за визначенням відомого американського вченого Гарольда Бермана, становить цілісну західну правову традицію¹⁷. Поряд із тим у період Середньовіччя, ще на етапі його формування, були закладені особливості власне європейської моделі конституціоналізму, що проявилися згодом. Їхнім джерелом можна вважати традиції германських племен щодо обмеження влади монарха, які під впливом історичних та політичних обставин (панування Франкського Королівства, Священної Римської імперії) були поширені на більшості сучасної території Західної та Центральної Європи.

Період Нового часу. Пошук відправної точки виникнення європейської моделі конституціоналізму пов'язаний із двома умовами: по-перше, остаточним формуванням усіх елементів конституціоналізму (ідеологія, доктрина та конституційна система правління); по-друге, можливістю ідентифікувати та виокремити спільні риси національних систем конституціоналізму європейських держав. Якщо ідеологічна та доктринальна складові конституціоналізму почали формуватися ще на попередніх історичних етапах, то конституційні системи правління, які є невід'ємним елементом національних систем конституціоналізму, з'являються лише у період Нового часу.

Загалом для формування європейської моделі конституціоналізму цей період став визначальним. По-перше, саме тоді з'явилося саме поняття Європа, яке прийшло на зміну іншого, давнішого – Християнський світ, – поступово витісняючи його упродовж XIV–XIX ст. (як зазначає Норман Девіс, згадувати про християнство як про джерело спільної ідентичності у зв'язку із триваючими протягом кількох поколінь релігійними війнами було незручно)¹⁸.

По-друге, в епоху Просвітництва (XVII–XVIII ст.) у континентальній Європі остаточно формується ідеологія конституціоналізму. Видатні мислителі – просвітители Вольтер, Шарль Луї Монтеск'є, Жан Жак Руссо, Дені Дідро та інші метою суспільства вважали людське щастя, досягнення якого було можливе лише через побудову нового суспільного устрою, заснованого на принципах свободи, рівності, природних прав людини. Ця ідеологія стала політичною та правовою програмою побудови нового суспільного устрою в низці європейських держав.

По-третє, ліберально-демократична ідеологія відображається в доктрині конституціоналізму. Концепції, що розвивали основоположні ідеї конституціоналізму, взаємно доповнювали одна одну та поступово формували теоретичну базу, яка чекала нагоди для її впровадження у життя.

По-четверте, в результаті революцій в більшості держав континентальної Європи утворюються перші конституційні системи правління.

По-п'яте, чіткими стають відмінності між європейською та іншими моделями конституціоналізму. Передусім остаточно виокремлюються ідеологічні розбіжності, які згодом ляжуть в основу двох моделей конституціоналізму – англійської та континентальної (європейської).

Англія, яка починаючи із 1215 р. робила поступальні кроки на шляху обмеження королівської влади (Велика Хартія вольностей 1215 р., Петиція про права 1628 р., Акт про зловживання королівською владою 1641 р.), після революції 1688 р. стала конституційною монархією та ухвалила Білль про права 1689 р., який суттєво обмежив королівську владу. Тут починає утверджуватися лібералізм, який згодом перенесеться і на Північноамериканський континент. У цей час в континентальній Європі (Австрія, Франція, Іспанія) панує абсолютизм. Гарантування свободи людини та її природних прав видається можливим лише через встановлення правових обмежень на свавільну владу, тому численні наукові праці, спрямовані на моделювання май-

бутнього суспільного устрою, присвячені пошуку засобів та інструментів такого обмеження, які пов'язуються із демократичною системою владарювання. Таким чином поступово формується ідеологія ліберальної демократії.

Ключовою ідеєю, яка лягла в основу цієї ідеології, зумовила розвиток низки концепцій та, врешті-решт, привела до утворення нового суспільного устрою, виникнення конституціоналізму та конституційної держави на Європейському континенті, була свобода людини. Саме цей принцип та пов'язані з ним рівність і природні права людини зумовили пошук відповідей на питання: яким чином має бути організоване правління, щоб їх гарантувати?

Якщо раніше мислителі та політичні діячі, яких французький філософ Анрі Мішель називав «теоретиками просвітленого деспотизму», виходили з інтересів монарха, з яким ототожнювалась держава, епоха Просвітництва запропонувала абсолютно протилежний підхід, ставлячи у центр індивіда, його свободу, а звідси – й принцип рівності. Універсальне визначення свободи запропонував Кант, який вказував: єдине природжене право, яким кожен володіє тільки тому, що він людина, – це право належати самому собі, право бути сам собі господарем, – свобода¹⁹.

Величезний вплив на формування конституціоналізму здійснила доктрина природних прав людини. Більшість філософів та інтелектуалів періоду Просвітництва були послідовними прихильниками цієї теорії. Критикуючи феодальні порядки, Вольтер вказував, що замість деспотичного правління постане царство розуму і свободи, в якому кожній людині буде надано природні права: право на особисту недоторканність, право приватної власності, свободу, рівність та ін.²⁰ Джон Локк одним із природних та універсальних прав людини, поряд із правами на життя, свободу та власність, вважав право народу встановлювати собі конституцію²¹. Жоден уряд, який не визнавав цих прав, не міг вважатися легітимним, оскільки ніхто не може бути примушений розлучитися з тим, відмовитися від чого він не в змозі.

У цей же час обґрунтовуються концепції поділу державної влади, обмеженого правління, народного суверенітету. Влада за жодних обставин не може перетворюватися на всеосяжну і неконтрольовану, вказував Девід Г'юм, а вільним є таке правління, яке визнає розподіл влади між кількома органами, чия спільна влада є більшою за владу будь-якого монарха, але вони повинні діяти згідно із загальними й однаковими для всіх законами, що були наперед відомі владі та підданам²². Монтеск'є підкреслював, що свобода може існувати лише в умовах «стримуваного правління». Таке стримування забезпечується двома засобами: позитивним законом та поділом влади на законодавчу, виконавчу і судову.

Кілька десятиліть до Монтеск'є доктрину обмеженого правління розробив відомий англійський вчений Джеймс Харінгтон. У своїй книзі-утопії «Співдружність Океана» (1656 р.), присвяченій ідеальній республіканській конституції, Харінгтон переосмислив стародавню концепцію змішаної конституції і дійшов висновку, що «правління законів, а не людей» можна досягнути лише у разі накладення на уряд правових обмежень²³.

Доктрина обмеженого правління була підсилена сформульованою Жаном Жаком Руссо теорією національного (народного) суверенітету, яка суттєво вплинула на розвиток континентального конституціоналізму. На протигагу Жану Бодену, який визначав суверенітет як абсолютну владу, що належала монархові та поширювалася на всіх підданих, Руссо верховною вважав саме владу народу, якого й визнавав за суверена²⁴.

Розроблена Жозе Емануелем Сійєсом концепція установчої влади виходить із того, що нація є первинним політичним суб'єктом, який утворюється в силу природного права, на відміну від правління (уряду), що є результатом дії позитивного права. Відтак, нація володіє установчою владою та творить конституцію, що встановлює параметри функціонування влади встановленої (державної). Нація заінтересована в тому, щоб встановлена влада не стала шкідливою для самих довіритель, звідси – множинність політичних пересторог, що містяться в конституції, без яких здійснення влади буде незаконним²⁵.

Таким чином, у континентальній Європі передреволюційної доби активно формується доктрина конституціоналізму, охоплюючи концепції свободи людини, її природних прав, обмеженого правління та поділу державної влади, національного (народного) суверенітету, установчої влади та поступово набуваючи довершеного вигляду. Разом із ліберально-демократичною ідеологією вона стає основою практичних змін у суспільно-політичних устроях держав континентальної Європи. І якщо в Англії доктрина розвивається слідом за практикою²⁶, то в континентальній Європі вона їй передує: спочатку обґрунтовуються відповідні концепції, лише потім починають формуватися засновані на ліберально-демократичній ідеології конституційні системи правління.

Перші конституційні системи правління на Європейському континенті формуються в результаті революцій. Велика Французька революція 1789–1815 рр. мала наслідком створення системи конституційної монархії та вплинула на розвиток польського і скандинавського конституціоналізму. Європейські революції 1848 р. призвели до становлення конституційного правління в низці держав, передусім в Німеччині (яке, однак, було нетривалим), Австрії, Італії, Данії. У другій половині XIX ст. процес поширення конституціоналізму територіально охопив Південно-Східну Європу (Румунія, Греція, Болгарія, Сербія).

Новітня доба. Новітня історія, що за визначенням істориків датується з 1914 р., пов'язана із низкою визначальних та водночас драматичних подій, які суттєво вплинули на європейську модель конституціоналізму. Дві світові війни, які принесли небачену до того кількість жертв, підштовхнули європейські народи до переосмислення таких базових понять, як цінність людського життя, людська гідність, права людини, а також пошуку засобів і механізмів їх гарантування та захисту. Права людини, верховенство права та демократія

перейшли у розряд конституційних цінностей, спільність яких стала основою європейських інтеграційних процесів та формування континентальної моделі конституціоналізму.

Територіально формування європейської моделі конституціоналізму охопило далеко не весь континент, а відбувалося в країнах, де панувала ліберально-демократична ідеологія: Бельгія, Данія, Франція, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Швеція (країни, що разом із Об'єднаним Королівством у 1949 р. заснували Раду Європи), а також ФРН, Іспанія, Греція, Португалія, де до 1974–1975 рр. існували авторитарні режими, а також держави соціалістичного табору (країни-учасниці Варшавського договору: СРСР, Албанія, Болгарія, НДР, Польща, Румунія, Угорщина, Чехословаччина), приєдналися до цих процесів значно пізніше.

На формування власне європейської моделі конституціоналізму (а не європейського конституціоналізму як наднаціонального явища) суттєво вплинула Рада Європи, хоча вплив ЄС також досить помітний. Передусім це зумовлено кількістю країн-членів Ради Європи, що є значно більшою, ніж кількість членів ЄС. Діяльність статутних органів РЕ – Парламентської Асамблеї та Комітету міністрів – спрямована на уніфікацію підходів та практик національних урядів з метою просування принципів верховенства права, демократії та прав людини, а Європейський Суд з прав людини своєю юриспруденцією забезпечує впровадження цих принципів та європейських стандартів прав людини в національних конституційних системах.

Водночас ЄС суттєво впливав на національні конституційні правопорядки держав через низку вимог, які вони мали виконати як умову членства у Спільноті²⁷. Йдеться про європейські стандарти конституційної демократії та верховенства права, що впроваджувалися у національні конституційні правопорядки тих держав, які долучалися до ЄС протягом його розширення (передусім постсоціалістичні держави, зокрема Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія, Болгарія, Румунія, а також Хорватія). Зрозуміло, що під впливом цих вимог та стандартів утверджувалися спільні риси національних систем конституціоналізму цих держав, що визначають особливості європейської моделі конституціоналізму.

Вплив європейських органів та установ на остаточне утвердження й розвиток європейської моделі конституціоналізму пов'язаний із двома процесами, що відбувалися паралельно: по-перше, географічним розширенням простору, на якому впроваджувалася ця модель (у зв'язку із падінням комуністичного режиму та обраним конституційним шляхом розвитку постсоціалістичних держав); по-друге, підвищенням на цьому фоні ролі самих європейських органів та установ, які запропонували постсоціалістичним державам шлях включення до загальноєвропейського політичного простору при виконанні низки умов, передусім – щодо захисту прав людини.

Європейські органи та установи загалом відіграли ключову роль в оформленні європейської моделі конституціоналізму, насамперед через уніфікацію та стандартизацію сфер прав людини, функціонування демократичних інститутів, порядку прийняття та зміни конституцій, функціонування судової влади загалом та органів конституційної юрисдикції зокрема.

Отже, можемо зробити висновки, що витоки європейської моделі конституціоналізму сягають періоду Стародавнього світу та пов'язані з ідеєю обмеження державного правління. Для її формування значення мало не стільки запровадження терміна *конституція* у суспільно-політичну матерію, скільки запропонований мислителями поділ на добрі та погані види правління, їх співвідношення із справедливістю та вищим розумом, а також зародження доктрин публічного права, писаного закону, ідей свободи людини, визнання народу джерелом публічної легітимності.

Суттєвий вплив на континентальну традицію конституціоналізму в період Середньовіччя здійснили германське звичаєве право, а також досвід функціонування християнського королівства, боротьби королів і пап за верховну владу. Традиції германських племен щодо присяги монарха перед підданими, права на опір свавільній монаршій владі під впливом історичних обставин були поширені на Європейському континенті та суттєво вплинули на концепцію обмеженого правління, що з'явилася пізніше.

Остаточна європейська модель конституціоналізму була сформована в період Нового часу, коли утвердились усі елементи конституціоналізму: ідеологія, доктрина та, щонайважливіше, національні конституційні системи правління. Останні з'явилися в результаті революційних подій, змінювалися й розвивалися.

Визначальний вплив на формування європейської моделі конституціоналізму здійснили органи Ради Європи. Під впливом євроінтеграційних процесів поширювалася як спільна ідеологія, так і формувалися схожі риси національних конституційних систем правління.

¹ Детальніше про це: Бориславська О. : Львівський національний університет імені Івана Франка. – 2015. – С. 86–98.

² Аристотель. Політика // Аристотель. Сочинения: в 4 т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 3. – С. 457–461.

³ Браян Таманага. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія / Браян таманага / пер. з англ. А. Іщенко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 15.

⁴ Платон. *Laws*, III, XII. 644.

⁵ McIlwain Charles Howard. *Constitutionalism Ancient and Modern*. – Ithaca, New York: Cornell University Press, 1940. – P. 25–28.

⁶ Аристотель. Політика // Аристотель. Сочинения: в 4 т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 3. – С. 457–461.

⁷ McIlwain Charles Howard. *Constitutionalism Ancient and Modern*. – Ithaca, New York: Cornell University Press, 1940. – P. 46, 48.

⁸ Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час): навч. посіб. / за ред. проф. Б.Й. Тищика. – Л.: Світ, 2006. – С. 7–15.

⁹ Canning J. *A History of Medieval Political Thought (300–1450)*. – London – New York, 2003. – P. 16.

- ¹⁰ Tacitus C. Dialogs, Agricola, Germania. – London, New York. – MCMXIV. – P. 275.
- ¹¹ Canning J. A History of Medieval Political Thought (300–1450). – London – New York, 2003. – P. 18.
- ¹² Kelly J.M. A Short History of Western Legal Theory, Clarendon Press, Oxford, 1992. – P. 92.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Fritz Kern. Kingship and Law in the Middle Ages / Translated by S.B. Chrimes / Clarc, New Jersey: The Lawbook Exchange, LTD: 2005. – P. 181–196.
- ¹⁵ Kelly J.M. A Short History of Western Legal Theory, Clarendon Press, Oxford, 1992. – P. 95–96.
- ¹⁶ Там само. – P. 97.
- ¹⁷ Berman Harold J. Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition. – Harvard University Press Cambridge, Massachusetts and London, England. – 1983. – P. 2–5.
- ¹⁸ Девіс Норман. История Европы / Норман Дэвис; пер. с англ. Т.Б. Менской. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. – С. 24.
- ¹⁹ Кант И. Основы метафизики нравственности / И. Кант // Соч.: в 6 т. – М.: Мысль, 1964. – Т. 4. – С. 4–5.
- ²⁰ Вольтер. Мысли о государственном управлении / Вольтер // Избранные произведения / сост. и ред. Книпович Е., Песис Б. – М.: ГИХЛ, 1947. – С. 547.
- ²¹ Локк Джон. Два трактата про правління / пер. Терех О., Дмитрець Р. – К.: Основи, 2001. – С. 28–30.
- ²² Г'юм Девід. Влада і свобода / Девід Г'юм // Консерватизм. Консервативна традиція політичного мислення від Едмунда Берка до Маргарет Тетчер. Антологія. – 2-ге вид. (перероб.) / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Видавничий дім «Простір» «Смолоскип», 2008. – С. 641–643.
- ²³ Harrington James. The Commonwealth of Oceana / Harrington: «The Commonwealth of Oceana» and «A System of Politics». – Cambridge University Press, 1992. – 296 p. – P. 206–208.
- ²⁴ Руссо Жан Жак. Об Общественном договоре. Трактаты / Жан Жак Руссо; пер. с фр. – М.: КАНОН-пресс, Кучково поле, 1998. – 416 с. – С. 246.
- ²⁵ Сийес Эммануэль-Жозеф. Что такое третье сословие? / Эммануэль-Жозеф Сийес ; приложение к книге: «Аббат Сийес: от Бурбонов к Бонапарту» / сост., пер., вступ. ст. М.Б. Певзнер. – СПб.: Алетейя, 2003. – 224 с. – С. 207–209.
- ²⁶ Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. – Indianapolis: Liberty Classics, 1982. – 435 p.
- ²⁷ Копенгагенські критерії членства в Європейському союзі / Copenhagen criteria : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enlargement/policy/glossary/terms/accession-criteria_en.htm

Резюме

Бориславська О.М. Формування європейської моделі конституціоналізму: від ідеї до конституційної системи правління.

Європейська модель конституціоналізму, як конвергенція рис національних систем конституціоналізму європейських держав, має низку особливостей, що з'явилися не випадково, а під впливом конкретних історичних чинників, які існували упродовж усього часу її формування та розвитку. Саме вони привели до існування європейської моделі конституціоналізму у сучасному вигляді, зумовили специфіку, розуміння якої тісно пов'язане з усвідомленням їхньої сутності.

Стаття присвячена аналізу ключових етапів та особливостей формування й розвитку європейської моделі конституціоналізму, а також тих чинників, що суттєво вплинули на її сучасний зміст та форму.

Ключові слова: конституціоналізм, європейська модель конституціоналізму, конституція.

Резюме

Бориславская Е.М. Формирование европейской модели конституционализма: от идеи до конституционной системы правления.

Европейская модель конституционализма, как конвергенция черт национальных систем конституционализма европейских государств, имеет ряд особенностей, которые появились не случайно, а под влиянием конкретных исторических факторов, существовавших все время ее формирования и развития. Именно они привели к существованию европейской модели конституционализма в современном виде, обусловили специфику, понимание которой тесно связано с осознанием их сущности.

Статья посвящена анализу ключевых этапов и особенностей формирования и развития европейской модели конституционализма, а также тех факторов, которые существенно повлияли на ее современное содержание и форму.

Ключевые слова: конституционализм, европейская модель конституционализма, конституция.

Summary

Boryslavska O. Formation of the European model of constitutionalism: from idea to constitutional system of governance.

European model of constitutionalism, as a convergence of characteristics of the European states' national systems of constitutionalism, has a row of features. They appeared not by chance, but were influenced by specific historical factors, that have existed throughout all the history of its formation and development. Exactly they led to existence of the European model of constitutionalism in its present form, predetermined it's specificity, understanding of which is closely linked with the awareness of their essence.

The article is devoted to the analysis of key stages and features of the formation and development of the European model of constitutionalism, as well as those factors that significantly influenced its contemporary content and form.

Key words: constitutionalism, European model, constitution.